

**Zeydî Usul-i Fıkhı Diye Bir Şey Var mı? Ekolün
Tamamlanmış İlk Usul Kitabı Olan Nâtık bi'l-hakk'ın (340-424/951-
1033) *el-Muczî fî Usûli'l-fıkh* Adlı Eseri Üzerinden Zeydî Usul
Düşüncesinin Mahiyetine Dair Bir İnceleme**

Ahmet TEMEL*

Çeviri: Sacide ATAŞ**

Özet

Bu çalışma yakın bir zamanda yazması keşfedilerek basılan Zeydî çevreler tarafından ilk usul eseri olarak kabul edilen *el-Muczî fî usûli'l-fıkh* adlı eseri incelemektedir. Mu'tezile alimleriyle yakın bir mesai içinde olduğu bilinen en-Nâtık bi'l-hakk tarafından yazılan, Zeydîyye'nin bu ilk usul eseri, fıkhı usulünde Zeydiyye ve Mu'tezile etkileşimini tespit etmek için oldukça önemlidir. Bu çalışmada Zeydiyye'nin iddiasının aksine bu eserin Mu'tezile'nin fıkhı usulü içerisinde sayılması gerektiğini iddia ediyorum. Bu eserin bir bölümü Şerhu'l-Umed olduğu iddiasıyla Mu'tezile alimlerinden Ebu'l-Huseyn el-Basrî'ye atfedilerek daha önce basılmıştı. Bu makalede bu isabetsiz atf da değerlendirilmektedir. Makale üç bölümden oluşmaktadır. Girişin ardından ilk bölümde en-Nâtık bi'l-hakk'ın özlü bir biyografisi verilecek, ikinci bölümde ise eserin müellife nispeti, içeriği ve takip ettiği metot özetlenecektir. Son bölümde ise eserin Zeydiyye ve Mu'tezile arasında kimliği konusu eserde yapılan atıflar dikkate alınarak ve daha sonraki dönemden Mu'tezile alimi Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin el-Mu'temed adlı eseri ve Zeydî alim Abdullah b. Hamza'nın Safoetu'l-ihthiyar adlı eseriyle mukayese edilerek ele alınacak, eserin ve müellifin sonraki dönemde Zeydî fıkhı usulü eserlerine etkisi ile çalışma hitama erecektir.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Usul, Fıkh, el-Muczî, en-Nâtık bi'l-hakk.

Was There a Zaydî usûl al-fıqh? Searching for the Essence of Zaydî Legal Theory in the School's First Complete Usûl Work: al-Natiq bi-l-Haqq's (340-424/951-1033) "al-Mujzî fî usûl al-fıqh"

Abstract

This paper examines a recently discovered and published text, *al-Mujzî fî usûl al-fıqh*, which the Zaydîs have commonly labeled as their school's first written work on *usûl al-fıqh*. Written by *al-Natiq bi-l-Haqq*, who reportedly had close relationships with Mu'tazilî scholars, this book is important for tracing the essence of Zaydî legal theory and interrelation between the Zaydiyya and Mu'tazila in the

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı. Makalenin İngilizce orijinali *İnsan ve Toplum Dergisi* 6:1 (2016), 71-84.'de yayımlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı

field of *uṣūl al-fiqh*. I argue that this work represents and draws upon *Mu'tazilī*, as opposed to *Zaydī*, legal theory. A certain part of this text was published earlier with attribution to *Abū al-Husayn al-Baṣrī* as a section of his work *Sharh al-'umad*. This attribution is also discussed within the paper. The paper consists of three main sections: a brief biography of *al-Natiq bi-l-Haqq* and a list of his works, the attribution of the text and an outline of the structure and method in *al-Mujzī*, and an attempt to determine the text's identity by examining the authoritative voices in it and its influence later *Zaydī* literature and by comparing certain cases to those existing in a *Mu'tazilī uṣūl* text (*al-Mu'tamad*) and a *Zaydī uṣūl* text (*Safwat al-ikhtiyar*).

Keywords: *Zaydiyya, Usul, Fiqh, el-Mujzi, al-Natiq bi-al-haqq.*

Giriş

Zeydiyye mezhebi hem teşekkül süreci hem ön plana çıkan isimleri hem de birçok ilmi ve siyasi temayüle ilişkisi açısından kendisini diğer mezheplerin ilmi tarihinden ayıran birtakım karakteristik özelliklere sahiptir. Mezhebin adını kendisinden aldığı kişi olan Zeyd b. Ali'nin (v. 695-740) Emevîlere karşı başarısız başkaldırı girişimine rağmen mezhep hala varlığını sürdürmektedir. Fakat kendisini 'mezhep' yapan şeyin ne olduğu net değildir. Çünkü bu kavram İslam düşünce geleneğinde kurulu bir *kelam* veya *fıkıh* doktrinini ifade eder. (Zysow, 2012) Mesela Hanefi eserlerinden birine referans verildiğinde bir fıkıh mezhebi kastedildiği veya Mu'tezilî âlimlerden birine referans verildiğinde bir kelam mezhebine aidiyeti kastedildiği açıktır. Ancak Zeydiyye mezhebinden bahsedildiğinde mezhebin çok anlamlı karakteri kelam, fıkıh ve siyaseti kapsadığı için hangisinden bahsedildiği meselesi netliğini kaybetmektedir. Zeyd b. Ali'nin günümüze gelen tek eseri fıkıh kitabıdır fakat mezhepteki otoritesi imamet meselesindeki görüşlerine dayanmaktadır. Mesela Zeydî imam Yahya b. Hamza (749/1249) bir kişiye Zeydî denebilmesi için Zeyd b. Ali'nin kelam ve imamet hakkındaki görüşlerini kabul etmesi gerektiğini iddia etmektedir. (Hamza, 2010) Mezhebin siyasi boyutu Zeydiyye mezhebinin adının Hanefilik veya Şafîlik gibi diğer mezhep isimlerinden farklı olduğunu belirten İbn. Murtezâ'yı referans gösteren bazı yazarlar tarafından vurgulanmıştır. (Yücel, 2011)

Usul-i fıkhâ gelindiğinde ise kelam ve fıkıh arasındaki benzerlik daha problemlî hale gelmektedir. Bu belirsizliğin nedenlerinden biri usul-i fıkhın yapısıdır. Çünkü usul literatürü, kelamcılar (Mütetekellimîn) ve fıkıhçılar (Fukahâ)

tarafından üretilmiş ve sonrasında usul-i fıkhıta iki yazım geleneği oluşmuştur. Bu da hem kelim hem de bir fıkıh mezhebine aynı anda müntesip olan bir usulcüyü belirli bir mezheple ilişkilendirmeyi daha zor hale getirmektedir. Mesela hem Mu'tezilî hem de Hanefî olarak bilinen bir âlimi bu iki usul geleneğinden biri ile ilişkilendirmek daha derin bir araştırma gerektirir. Bir diğer neden ise Zeydî usulcülerin belirli bir usul geleneği ile nasıl ilişkilendirilecekleri sorunudur. Zira Zeydî usulcüler Mu'tezile ile o kadar yakın ilişki içerisinde oldukları ki bazı âlimler kelimde Zeydîlerle Mu'tezilîleri bir tutmaktadır. Mesela Şehristânî (v. 548/1153) Zeydîlerin kelimde Mu'tezilî, fıkhıta ise Hanefî olduklarını iddia etmektedir. Bu da Şehristânî'ye göre Zeydiyye'nin bağımsız bir fıkıh ve kelim doktrinine olmayıp Zeydiyye'yi oluşturan şeyin imamet meselesi hakkındaki görüşleri olduğunu göstermektedir. (Şehristânî, 1968) Diğer yandan Mu'tezilî âlimler ise özellikle ilk gelişim döneminde usul-i fıkıh literatürüne hatırı sayılır katkılarda bulunmuştur. Bu da Zeydîlerin bağımsız bir usul geleneği mi oluşturdukları yoksa usul çalışmalarında yalnızca Mu'tezilî âlimleri mi takip ettikleri sorusunu gündeme getirmektedir. Bu makale bu soruya cevap aramaya çalışacak ve tartışmalı da olsa Zeydî bir âlim tarafından kaleme alınan tamamlanmış ilk usul kitabı sayılan Nâtk bi'l-hakk'ın (v. 424/1033) *el-Muczî fi usûli'l-fıkh* adlı eseri çerçevesinde Zeydîlerin bağımsız bir usul geleneği kurup kurmadıklarını inceleyecektir.¹ Makale iki bölümden oluşmaktadır: 1- Nâtk bi'l-hakk'ın biyografisi ve eserleri muvacehesinde, yaptığı ilmî katkılarını ortaya koyan bölüm. 2- Mu'tezile ve Zeydiyye usul geleneklerini karşılaştırmak suretiyle *el-Muczî*'de geçen isimleri ve usul konularını daha detaylı olarak ele alan bölüm.

Nâtk bi'l-Hakk'ın Hayatı ve Eserleri

Ebu Tâlib Yahya b. Huseyn el-Hârûnî en-Nâtk bi'l-hakk, Hazar Denizi yakınlarında bugünkü İran sınırları içerisinde yer alan Âmul şehrinde dünyaya gelmiştir. Nâtk'ın soyu, nakledildiğine göre Zeydîlikten ziyade İmamîliği kabul etmiş olan babası Huseyn b. Harun tarafından Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Tabakât

¹ Açıkça ifade etmek gerekir ki Kâsım b. İbrahim er-Ressî (v. 246/860) de Yahya b. Hüseyin el-Hâdi ile'l-hakk (v. 298/911) da birçok usul-i fıkıh meselesine ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Ancak tamamen usul-i fıkıh meselelerine tahsis edilmiş ilk tamamlanmış eser Nâtk'ın *el-Muczî*'si olmalı. Bazı modern araştırmacıların Zeydiyye mezhebinin ilk usul çalışması olarak kendisinden alıntıda buldukları bir diğer eser de Hâdi ile'l-hakk'ın oğlu Murteza li dînillah'ın (v. 310/922) *Kitâbu'l-usûl*'üdür. Ancak bu kitabın konuları usul-i fıkhıtan çok kelim sahasına girmektedir.

kitapları hocası olarak çok az ismi zikretmektedir. Bu isimler arasında Seyyid Ebu'l-Abbas el-Hasanî ve Ebu Abdullah el-Basrî yer almaktadır. Nâtık bi'l-hakk siyasi bir lider olmak istemediği için kardeşi el-Mueyyid'in (v. 411/1020) Deylem imamu olmasına izin vermiştir. Her ne kadar kardeşinin vefatından sonra bu görevi üstlenmiş olsa da etrafındaki hükümdarlarla arasını iyi tutmaya çalışmış ve 424 yılında vefat edene kadar ilmî çalışmalarına devam etmiştir.

En-Nâtık, kelim, fıkıh, usul-i fıkıh ve diğer dini ilimler ve ayrıca tabakât alanında geniş eserler vermiştir. Kelam kitapları arasında Mu'tezilî kelamcılarının biri olan İbn. Hallâd'ın *Kitâbu ziyâdâti şerhi'l-usûl* eserine yazdığı ve yakın zamanda neşredilmiş olan şerh zikredilmektedir. (en-Nâtık, 2011) Nâtık'a nispet edilen bir diğer eser ise *el-Mebâdî*'dir. Ayrıca imamın özellikleri hakkında *ed-Diâme fi'l-imâme* adlı kitabı kaleme almıştır ve bu kitap da neşredilmiştir.

Fıkıh alanında şu kitapları kaleme almıştır: 1998 ve 2011 yıllarında basılan *Kitâbu't-tahrîr* (en-Nâtık bi'l-hakk, 2011); henüz ulaşılamamış olan, önceki eserin şerhi *Şerhu kitâbi't-tahrîr*; yine kayıp olan *Kitâbu't-tezkire fi'l-fıkh* ve *en-Nazîr fi'l-fıkh*. Elimize ulaşan tek fıkıh kitabı olan *et-Tahrîr*'de Nâtık genellikle Hâdî ile'l-hakk'ın ve bazen de Kâsım b. İbrahim'in görüşlerinden istifade etmektedir.

Hadis ve tabakât alanında her ikisi de basılan *el-İfâde fi târîhi'l-eimmeti's-sâde* ve *Kitâbu'l-emâlî* (Nâtık, *Teysîru'l-metâlib fi emâli's-seyyid Ebi Tâlib*, 2002) eserlerini yazmıştır.

Tabakât kitaplarında *el-Muczî* dışında başka usul-i fıkıh kitapları da kendisine nispet edilmektedir. Bazı kaynaklar bu kitaba *Cevâmiu'l-edille* veya *Cevâmiu'n-nusûs* olarak değinmektedirler. *el-Muczî*'nin muhakkiki en sonunda yazmaya ulaşabildiğini ve eserin tahkikini tamamlayabildiğini söylemektedir. Yine de bu çalışma henüz tedavülde değildir.

Bir Usul-i Fıkıh Literatürü Çalışması Olarak *el-Muczî*'nin Özellikleri

Bu bölümde eserin usul-i fıkıh literatürü içerisindeki yerinin ele alacağım. İlk olarak metnin en-Nâtık'a nispeti sorununu tartışacağım. Sonraki iki bölümde ise metinde geçen otorite isimler üzerinden ve sonraki Mu'tezilî ve Zeydî usul eserlerinin içeriği ile karşılaştırarak metnin Mu'tezile ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışacağım.

Metnin Nisbeti: Şerhu'l-Umed mi el-Muczi fi Usûli'l-Fıkh mı?

Abdülhamid Ali Ebu Züneyd 1989 yılında *Şerhu'l-Umed*'i düzenleyip yayınladı. Züneyd bu metnin Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kadı Abdülcebbar'ın meşhur kayıp olan kitabı *el-Umed*'e yaptığı şerh olduğunu iddia etti. Züneyd Şerhu'l-Umed'i Kadı Abdülcebbar'ın *el-Muğni*'si içerisinde yer alan Şer'ıyyât'ından çok kısa bir bölüme ve Vatikan kütüphanesinin 1100 numaralı başlıksız, tam olmayan ve icma, kıyas ve içtihat bölümlerini içeren bir koleksiyonuna dayanarak yeniden inşa etti. Fuat Sezgin GAS'ında bu kitabı üç başlıkla zikretmektedir: *el-Hilâf beyne's-şeyhayn, el-İhtilâf fi usulî'l-fıkh ve el-Umed*. Züneyd son başlığı kitabın Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye veya Kadı Abdülcebbar'a ait olduğuna dair ilk delil olarak zikretmiştir. Sonra metnin yazarının Ebu Hâşim el-Cübbâî'den tıpkı Şer'ıyyât yazarı Kadı Abdülcebbar'ın da yaptığı gibi 'hocamız' (şeyhuna) olarak bahsettiğine değinmektedir. En son olarak da yazarın Ebu Hâşim, Ebu Abdullah el-Basrî ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den, tıpkı *Muğni*'nin Şer'ıyyât bölümünde Kadı Abdülcebbar'ın ya yaptığı gibi, onaylayarak ve sık sık bahsettiğini söylemiştir. Züneyd ayrıca Şer'ıyyât'tan ve *Muğni*'den 4 farklı konuyu, bu metinde karşılık gelen bölümlerle karşılaştırarak Kadı Abdülcebbar'ın bu iki kitapta söyledikleri ile bu metnin paralel olduklarını iddia etmiştir. Yukarıda zikredilen delillere dayanarak bu metnin *el-Umed*'in şerhi olduğunu, yazarınınsa Kadı Abdülcebbar'ın en meşhur talebesi olan Ebu'l-Hüseyn el-Basrî olduğunu iddia etmiştir.

Ancak yine de bu karşılaştırma Züneyd'in iddiasını tam olarak ispatlayamamaktadır. Zira müellif, aynı ekole veya hocaya mensup olan âlimlerin arasında çok yaygın bir görüşü savunuyor olabilir. Eğer Züneyd bu iki metin arasında herhangi bir çelişki aramış olsaydı yazarın bazı meselelerde Kadı Abdülcebbar'la açıkça ters düştüğünü fark edebilirdi. Mesela Kadı Abdülcebbar Şer'ıyyât'ta emrin vücup değil nedb ifade ettiğini, vücup ifade ettiğinin anlaşılması için ek bir karineye ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. (Kadı Abdülcebbar, 1965, s. 108-115.) Bu konuda Ebu Ali el-Cübbâî ve oğlu Ebu Hâşim el-Cübbâî'yi takip etmektedir. Ancak bizim metnimizin yazarı emrin sözlük ve terim anlamlarını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre sözlük anlamıyla emir, bir işin kesin olarak yapılmasını istemek anlamına gelmez. Ancak eğer bu emir Allah Teâlâ veya Resulünden sadır olduysa sahabe icması gereği vücup ifade eder. (Nâtık bî'l-hakk, 2013, s. 95-112) Kadı Abdülcebbar açıklamasında böyle bir şeye yer vermemektedir.

Ayrıca Ebu'l-Hüseyn el-Basrî *el-Mu'temed*'in girişinde *el-Umed*'de yer alan ilimler tasnifi, zarûrî ve müktesebin tanımı gibi elimizdeki metinde bulunmayan bazı konulardan bahsetmektedir.

El-Muczî'nin editörü iki yazmaya dayanarak kitabı düzenlemiştir. Bunlardan ana yazma Nâtık bi'l-hakk henüz hayattayken 417/1026 yılında müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Bu yazma Ahkâf Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İmam Zeyd b. Ali Kütüphanesi'nde bulunan ikinci yazma ise önemsiz yazmalar arasında sayılmıştır. Müstensih, istinsah tarihi ve kitabın sahibi bilinmemektedir.

Özetle *el-Muczî*'nin muhakkiki, yazar hayattayken istinsah edilen bir tam metin bulmuştur ve iki metin tam olarak karşılaştırılınca tam olmayan metnin *el-Muczî*'nin bir bölümü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yazar Ebu Ali el-Cübbâî'den 'hocamız' olarak bahsetmektedir çünkü Ebu Ali, Nâtık bi'l-hakk'ın her zaman hocası olarak değindiği kişilerden biridir. Bu karışıklığı esasında Mu'tezile ve Zeydiyye usûl-i fıkıhlarının birbiri ile olan benzerlikleri için somut bir örnek olarak ele alabiliriz.

el-Muczî'nin Önemi ve Yapısı

el-Muczî bilinen tamamlanmış ilk Zeydî usul eseridir. Nâtık'tan evvel Kâsım b. İbrahim er-Ressî ve Hâdî ile'l-hakk günümüze de gelmiş olan eserlerinde belirli usul konularını ele almışlardır.² Günümüze gelmemiş olan bazı eserlerinin başlıklarından ise eserlerin usul içerikli oldukları anlaşılmaktadır. Nâtık'tan sonra birçok Zeydî âlim usul-i fıkıh alanına katkıda bulunmuşlardır. Aşağıdaki listede bunların belli başlı örnekleri bulunmaktadır:

- Ahmed b. Süleyman (566/1170), *Kitâbu'z-zâhir*
- Abdullah b. Hamza (614/1217), *Safvetü'l-ihitiyâr* (Abdullah b. Hamza, 2002)
- Yahya b. el-Muhsin (636/1238), *el-Muğni fî usûli'l-fikh*
- Ahmed b. Muhammed er-Rassâs (656/1238), *Cevheretü'l-usûl ve tezkiratü'l-fuhûl* (Rassâs, 2009)
- Yahya b. Hamzâ (749/1348), *el-Hâvî el-hakâik el-edilletü'l-fikhîyye*
- İbn. Murtezâ (840/1436), *Minhâcu'l-vusûl* (İbn. Murtezâ, t.y.)

² Bkz. Hâdî ile'l-hakk (2001) ve Ressî'nin (2001) *Kitâbu'l-kiyâs* ve *Kitâbu's-sünne*'si.

-Sârimuddin İbrahim b. Muhammed el-Vezîr (914/1508), *el-Fusûlü'l-lü'lüyye* (Sârimuddin el-Vezîr, 2001)

- Muhammed b. Yahya İbn. Behrân (957/1550), *Kitâbu'l-kâfil bi-neyli'l-su'ûl fi ilmi'l-usûl* (İbn. Berhân, 2015)

- Ahmed b. Muhammed Lukmân (1039/1629), *el-Kâşif li-zavi'l-ukûl* (Lukmân, 2004)

El-Mucz'î'nin Zeydî usul-i fıkıh tarihi içerisindeki önemine değindikten sonra artık yapısını incelemeye geçebiliriz. Kitap birkaç dilsel tartışmadan sonra emir konusunu inceleyerek başlayıp, nâsîh ve mensûh konuları ile devam etmektedir. Haberlerin sıhhati ve geçerliliğine dair tahlillerini 'nebevî fiillerin değeri' konusu takip eder. Son üç bölüm icma, kıyas ve içtihat konularını ele almaktadır. Metin aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

Emir Konusundaki İhtilaflar (خلاف الأمر) c. 1, s. 95-169.

Umûm ve Husus Konusundaki İhtilaflar (الخلاف في العموم والخصوص) c. 1, s. 170-308.

Mücmel, Mübeyyen ve Beyân Konularındaki İhtilaflar (الخلاف في المجمع والبيان والمبين) c. 1, s. 309-376.

Nâsîh ve Mensûh Konusundaki İhtilaflar (الخلاف في النسخ والمنسوخ) c. 1, s. 377-432-c. 2, s. 5-81.

Haber Konusundaki İhtilaflar (الخلاف في الأخبار) c. 2, 82-350.

Fiiller Konusundaki İhtilaflar (الخلاف في الأفعال) c. 2, s. 351-404.

İcma Konusundaki İhtilaflar (الخلاف في الإجماع) c. 2, s. 405-440-c. 3, s. 5-205.

Kıyas ve İçtihat Konularındaki İhtilâflar (الخلاف في القياس والاجتهاد) c. 3, s. 206-431-c. 4, s. 5-361.

Nâtık bî'l-hakk'ın yöntemi standart bir usul-i fıkıh kitabından farklıdır. Nâtık'ın yöntemi daha çok fûru fıkhındaki hilâf veya ihtilâf literatürü içerisinde değerlendirilebilir. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere Nâtık birçok usul konusunu farklı ekoller arasındaki ihtilaflar üzerinden inceler. Bir konuyu ele alıp konu hakkında özellikle Fukahâ (Hanefî ve Şafiîler) ve Mütekellimîn (Mu'tezile) arasındaki ihtilaflara değinir. Nâtık ayrıca bu iki gruba müntesip âlimlerin de farklı görüşlerine atıf yapar. Her görüşün delillerini ayrı ayrı zikrettikten sonra Mütekellimîn'in veya Mu'tezilî âlimlerden birinin görüşünü destekler. Nâtık daha

sonra muhaliflerin eleştirilerine cevap vermek sureti ile kendi savunduğu görüşün delillerini serdeder.

el-Muczî Mu'tezilî mi Yoksa Zeydî Bir Metin mi?

Nâtık bi'l-hakk'ın Usûli Görüşlerini Naklettiği Otorite Âlimler

Bir usul metnini bağlı olduğu ekolle tanımlamak oldukça zordur. Yukarıda bir usul yazarının birden fazla ekol müntesibi olması ve iki tür usul yazımı benimsemesinden kaynaklanan akademik çalışma zorluklarından bahsetmişim. Bir diğer zorluk ise usul-i fıkıh literatüründe başlıklar, içerik ve yazım tarzının usul-i fıkıh içerisinde bir mezhepler-üstülük iddiasına işaret etmesidir. Müellifler çalışmalarındaki fikirlerin bir değil birden fazla mezhep için olduğunu iddia ediyor gibidirler. Yine de bu literatürdeki eserler ancak mezheplerin teşekkülünden sonra ciddi bir artış göstermiştir. Bu durum mezhep teşekkülü ve usul yazımı arasında bir bağlantı olduğunun bir işareti olarak okunabilir. Bu konu detaylı analizlere ihtiyaç duymakta ve alana ilgili araştırmacıları beklemektedir.

Esasen usul eserlerinin mezhepler üstü bir karaktere sahip olduğu iddiasını iki argüman desteklemektedir: 1- Usul kitaplarındaki başlıklar, furu fıkıh kitaplarında yaygın olarak görülen aksine, herhangi bir mezhep mensubiyetine çoğunlukla işaret etmemektedir. 2- Literatürde genellikle belli başlı konular tartışılır ve farklı mezhebe mensup âlimler eserlerinde aynı görüşleri desteklerler. Mesela Bağdat Mu'tezilesi, Şiiler ve Zâhirîler kıyası reddederler. Yine icma birçok farklı mezhebe mensup âlim tarafından aynı veya farklı argümanlarla kabul edilmektedir. Aslında bu literatür birçok farklı mezhebe mensup âlimlerden oluşan kamplaşmaların doğal sonucu olarak ortaya çıkan belirli meseleler etrafında gelişmiştir. Zâhirî bir âlimin bir usul meselesinde Mu'tezilî bir âlimin görüşünü savunması veya Şiî birinin bir Hanefî ile aynı iddiaları savunuyor olması hiç de az rastlanan bir durum değildir. Bu sebeple yalnızca belirli başlıklara ve tartışmalara bakarak kesin bir mezhep mensubiyetinden bahsetmek oldukça güçtür. Yine de bu bir mezhebin usul meselelerinde belli bir karakteristiğe sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Mesela bir metinde amel-i ehl-i Medine bir delil olarak tercih ediliyorsa müellif büyük ihtimalle Mâlikîdir. Aynı şekilde bir metinde umûm-u belvâdan bahsediliyorsa eserin Hanefî mezhebine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer birçok mezhep için de belirli usul konuları üzerinde gerçekleştirilen fikir birliği tespit edilebilir ve bir metnin hangi mezhebe ait olduğu saptanırken kullanılabilir.

Bununla beraber, bir usul metninin mezhebini belirlemek için daha iyi sonuç verecek bir diğer yolun da metinde görüşleri kabul edilerek aktarılan otorite figürlerin tespit edilmesi olduğu kanaatindeyim. Çünkü usul-i fıkıh ilmi daha evvelce var olan teorik tartışmalarla gelişmiştir. Hatta bu literatürün ilk kitapları bile daha önceki otorite isimlerden alıntılar, referanslar ve onların görüşlerini kabul veya reddeden yorumlar içermektedir.

Ben bir usul metninin mezhep mensubiyetini takip etmenin en güvenli yolunun metinde görüşleri sık sık ve lehte verilen önceki otorite isimlere bakmak olduğunu düşünüyorum. Bu ilmî ağ bize ayrıca müellifin kimliğini ve usul yazımında takip ettiği mezhebi gösterecektir. Örneğin her ikisi de Mu'tezilî ve Hanefî olarak bilinen Cessâs (v. 370/981) ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî (v. 436/1044) sırayla *el-Fusûl fi'l-usûl* ve *el-Mu'temed* adlı usul eserlerini yazmışlardır. Bu metinleri doğru mezhep mensubiyeti ile tanımlamanın en doğru yolunun eserlerde müelliflerin, görüşlerini sık sık ve lehte zikrettiği otorite isimlere bakmak olduğu kanaatindeyim. Cessâs eserinde sık sık ve lehte hepsi ilmi çalışmalarında Hanefî olarak bilinen Ebu Hanife (v. 150/767), Ebu Yusuf (v. 182/798), Muhammed b. Hasen (v. 189/805), İsa b. Ebân (v. 221/836), Ebu Said el-Berdaî (v. 371/930) ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den (v. 340/952) alıntılar yapmaktadır. Cessâs bu isimleri mensubu olduğu mezhebin âlimleri (ashâbunâ) veya hocaları (şuyûhunâ) olarak zikretmektedir. Yine *el-Mu'temed*'de Ebu'l-Huseyn el-Basrî sık sık "hocalarımız" veya "Mütekellim hocalarımız" (şuyûhunâ el-Mütekellimûn) diyerek Ebu Ali el-Cübbâî (v. 303/916), oğlu Ebu Hâşim el-Cübbâî (v. 321/933), Ebu Abdullah el-Basrî ve Kadı Abdülcebbar'ın görüşlerini zikretmektedir. Ebu'l-Huseyn ayrıca Hanefîlerin görüşlerini kendi hocalarının görüşlerinden çok net bir şekilde ayırmaktadır. Bütün bunlar Cessâs'ın Hanefî usul ekolüne göre eser kaleme alırken Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin Mu'tezilî usul ekolüne göre eser kaleme aldığını ortaya koymaktadır.

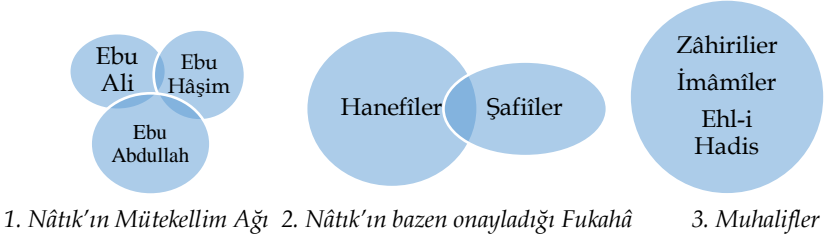
Bu yüzden *el-Muczi'*nin Mu'tezilî mi yoksa Zeydî bir eser mi olduğunu en doğru şekilde tespit etmek için en isabetli yol eserde atf yapılan en otorite sesleri belirlemektir. İlk olarak Nâtik bi'l-hakk'ın, görüşlerini lehte naklettiği önceki Zeydî âlimlere bakalım. Günümüzdeki Zeydî âlimler usul-i fıkıh literatürlerini geriye doğru Kasım b. İbrahim er-Ressî (v. 246/861) ve Hadi ile'l-hakk'a (298/910) kadar

takip edebilmektedirler. Nâtik bi'l-hakk *el-İfade*'sinde bu âlimlerin hem biyografilerine yer vermekte hem de usul-i fıkıh alanında yazdıklarına değinmektedir. Mesela *Kitâbu'n-nâsîh ve'l-mensûh*'u Kasım b. İbrahim'e ve *Kitâbu'l-kıyâs*'ı da Hâdî ile'l-hakk'a atfetmektedir. (Nâtik bi'l-hakk, 2001) Bu iki âlimin yayınlanmış bazı eserleri bu konu ile bağlantılı tartışmaları içermektedir. Özellikle Hâdî'nin *Kitâbu's-sünne* ve *Kitâbu'l-kıyâs*'ındaki konularla *Muczî*'de işlenen konular örtüşmektedir. Ancak *el-Muczî*'de bu metinlerden ilginç bir biçimde herhangi bir nakilde bulunmamaktadır.

Her ne kadar Nâtik bi'l-hakk *et-Tahrîr*'inin bugüne gelebilen belirli fikhî konularında Kasım b. İbrahim'in görüşlerini Hâdî'nin görüşlerinden bile daha sık zikrediyor olsa da *el-Muczî*'de bu âlimlerden herhangi birine yapılan bir atfa rastlayamayız. (Bkz. Nâtik bi'l-hakk, *et-Tahrîr*, s. 19, 249, 328, 381) Bunun yerine baskın bir Mu'tezile etkisi görmekteyiz. Zira en çok Ebu Abdullah el-Basrî el-Huseyn b. Ali (v. 369/979), Ebu Hâşim el-Cübbâî (v. 321/933), Ebu Ali el-Cübbâî (v. 303/916) ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (340/952) görüşlerini nakledip bu âlimlerin görüşlerini takip etmektedir.

Nâtik bi'l-hakk sık sık hocası olan ve "şeyhunâ" diye bahsettiği Ebu Abdullah el-Basrî'nin görüşlerini zikretmektedir. Ebu Abdullah hicrî üçüncü asrın sonlarına doğru yaşamış, Ebu Hâşim el-Cübbâî'den ve öğrencisi İbn. Hallâd'dan kelim, Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den ise fıkıh okumuştur. Seyfü'd-devle'nin isteği üzerine kaleme alınan ve henüz bulunamamış olan iki usul kitabı *el-Uşûl* ve *Nakdû'l-fütüyâ* tabakât kitaplarında Ebu Abdullah'a nispet edilmektedir. Bu eserlerde her müctehidin isabet ettiği iddiasında olduğu söylenmektedir. (Kadı Abdülcebbar, 1974, s. 326) Biyografisinden Ebu Abdullah'ın fıkıh ve kelim alanlarında mütebahhir olmakla beraber kelim konusunda daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklar kendisini itikatta Mu'tezilî, amelde ise Hanefî olarak tanımlamaktadır. (Saymerî, 1985, s. 170; Hatip el-Bağdâdî, 2002, s. 626) Öte taraftan Zeydî kaynaklarda kendisinin *et-Tafdîl* adlı bir eser yazacak kadar ileri boyutta tafdîl savunucusu olduğu, yani Hz. Ali'nin diğer halifelerden üstün olduğu düşüncesini taşıdığı, iddia edilmektedir. (Ebu Abdullah İbn. Hamza, 2002) *el-Muczî*'de ele alınan hemen her konuda Abu Abdullah'tan alıntılara rastlamak mümkündür.

Nâtık bî'l-hakk ayrıca Ebu Hâşim el-Cübbâî (v. 321/933) ve babası Abu Ali el-Cübbâî'nin (v. 303/916) usul-i fıkıh görüşlerini de nakletmektedir. Büyük etki sahibi bu iki âlim Basra Mu'tezilesi'ne mensuptur ve kendilerine sonraki Mu'tezilî âlimlerce büyük ölçüde atflar yapılmıştır. *El-Muczî'*deki bir diğer otorite isim ise Ebu Abdullah el-Basrî'nin hocası ve meşhur usul-i fıkıh kitabı *el-Uşûl'*ün yazarı tanınmış fakih Ebu'l-Hasen el-Kerhî'dir. Nâtık bî'l-hakk Kerhî'nin görüşlerini Ebu Abdullah el-Basrî vasıtasıyla nakleder.

Şekil 1: Nâtık bî'l-hakk'ın el-Muczî'deki ilmî ağı.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere Nâtık bî'l-hakk *el-Muczî'*sinde çoğunlukla erken dönem Mu'tezile'sinin otorite isimlerinden istifade etmektedir. Kendisi sık sık ve lehte olarak doğrudan ders aldığı hocası Ebu Abdullah'tan, daha sonra ise Ebu Hâşim el-Cübbâî, Ebu Ali el-Cübbâî ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den alıntı yapmaktadır. Şöyle bir soru yöneltilebilir: "Madem Ebu Abdullah ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî Hanefî olarak bilinmektedirler neden bu isimleri Hanefî usulcüler olarak değil de Mu'tezilî usulcüler olarak düşünüyoruz?" Çünkü Nâtık bî'l-hakk bu isimlerden 'Mütetekellimûn' ve 'şuyûhunâ' olarak bahsetmektedir. Ayrıca Hanefileri, Mütetekellimûn'dan farklı, kendilerine has usul görüşleri olan ayrı bir grup olarak değerlendirmektedir. Şekildeki ikinci grup Nâtık bî'l-hakk'ın zikrettiği şekli ile Fukahâ'dır. Her ne kadar çoğunlukla Mütetekellimûn'in görüşlerini tercih etse de bazı durumlarda, özellikle de Mütetekellimûn'in farklı görüşleri bulunduğu Fukahâ'nın görüşlerini tercih etmektedir. Bu tür meselelerde ise Hanefilerin görüşlerini Şafîilerinkine yeğlemektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki *el-Muczî'* içerisindeki çok sınırlı başlıklarda Şafîî'den ve *er-Risâle'*sinden alıntı yapan ilk eserlerden bir tanesidir. Her ne kadar İmâmî, Zâhirî ve Ehl-i Hadis âlimlerinin görüşlerine değiniyor olsa da kendini onların muhalifi olarak görmektedir.

Nâtık bî'l-hakk'ın eserinde alıntıda bulunduğu 5 başlık ve 4 âlim tespit ettim:

İsa b. Ebân'ın *Kitâbu'l-Hucce'*si. Esere ameller hakkındaki haber-i vâhidin sıhhati üzerine sahabenin icması konusunda atf yapmaktadır.

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin *er-Risâle'*si. Örneğin hâber-i vâhidin delil değeri ve yazılı bir metne dayanarak hadis rivayet etmenin sıhhati gibi Şâfiî'nin görüşlerine yer verdiği birkaç yerde *Risale'*ye atf yapmaktadır.

Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin *el-Bağdâdiyyât'*ı. Ebu Hâşim'in nass bulunan yerde kıyasın delil değeri hakkındaki görüşlerini naklederken bu kitaba atf yapmaktadır.

Ebu Ali el-Cübbâî'nin *el-İctihâd'*ı ve *Cevâbu mes'eleli Muhammed b. Zeyd el-Vâsıtî'*si. Peygamberlerin kendi otoritelerine dayanarak bir şeyi emredip emretmedikleri veya yasaklayıp yasaklamadıkları, bütün içtihatların isabetli olup olmadığı tartışmalarında ve nadiren de başka tartışmalarda bu esere değinmektedir.

El-Muczî ve Diğer Usul Kitaplarının Konularının Karşılaştırılması

Daha önce de belirtildiği üzere *el-Muczî'*nin ait olduğu usul-i fıkâh ekolünü belirlemenin en sağlıklı yolu metinde temsil edilen otorite isimleri tespit etmektir. Önceki bölümde Nâtik bî'l-hakk'ın çalışmasında o dönemde var olan Mu'tezile usul geleneğine dayandığı ispatlanmıştı. Yine de bu yöntemin, salt iki ekolde yazılan meseleler ile kıyasından daha sağlıklı bir yöntem olduğunun ortaya konması daha iyi olacaktır. Bu sebeple bu bölümde Mu'tezile ve Zeydiyye'nin emsal metinleri olan Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed'i* ve Abdullah b. Hamza'nın *Safoetü'l-İhtiyâr'*ının çapraz okunması ile elde edilen birkaç örnek karşılaştırılacaktır.

Umûmun Tahsisinde Haber-i Vâhid'in Rolü

Nâtik bî'l-hakk konu hakkındaki muhtelif fikirleri sıraladıktan sonra, "Mütekeklîmîn hocalarımız"ın da içerisinde bulunduğu Mütekellîmîn ve Fukahâ'nın büyük çoğunluğunun haber-i vâhidin âmm lafzı tahsis edebileceğini kabul ettiklerini iddia etmektedir. Nâtik bî'l-hakk hocaları ile ortak kanaate vararak haber-i vâhidin sıhhati için ileri sürülen bütün delillerin onun âmm lafzı tahsis edebileceğinin de delili olduğunu savunmuştur. Bu sebeple haber-i vâhidin delil olduğunu kabul eden birinin onun aynı zamanda âmm lafzı tahsis edebileceğini de kabul etmesi gerekir. (Nâtik bî'l-hakk, 2013)

Ebu'l-Huseyn el-Basrî'ye göre haber-i vâhid âmm lafzı tahsis edebilir. Çünkü haber-i vâhid temelde zann ifade etmektedir. Nitekim akıl, maslahat ve

mefsedet meselesinde zannın yeterli kuvvet oluşturduğunu kabul etmektedir. (Ebu'l-Huseyn el-Basrî, 1983)

Abdullah b. Hamza (v. 614/1217) mesele hakkında birçok görüş zikretmekte ve kendi görüşünü Hanefî ve Şafîîlerinkinden ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî ile Şeyh Ebu Abdullah el-Basrî'ninkinden açık bir şekilde ayırmaktadır. Hocası Ressâs'ın (v. 584/1188) görüşlerini takip ederek bunun âmm lafzın kat'î olup olmamasına yani *ilme* götürüp götürmemesine bağlı olduğunu söylemiştir. Eğer kat'î ise haber-i vâhid Kur'an'daki âmm ifadeleri tahsis edemez çünkü kat'î bir lafız zannî olan bir lafız ile devre dışı bırakılamaz. Eğer âmm ifadenin kendisi de zannî ise haber-i vâhid ile tahsis edilebilir. (Abdullah b. Hamza, 2002)

Bu konuda Nâtik bî'l-hakk'ın görüşü tamamen Ebu'l-Huseyn el-Basrî ve Mütekellimîn hocalarının çizgisindedir. Yine de bir sonraki örnek, üzerine ittifak edilen meselelere bakarak yazarın takip ettiği ilmî gelenek hakkında bir iddiada bulunmanın aslında bizi yanlış yönlendireceğini gösterecektir.

Sükûti İcma

Bazı âlimler sükûti icmayı genellikle sahabeye ait olan bir görüş hakkında bilinen herhangi bir ihtilafın bulunmaması olarak tanımlamaktadırlar. Nâtik bî'l-hakk bunun geçerliliğini sorgulayıp üç görüş zikretmektedir: 1- Sükûti icma, icma ile aynıdır. 2- Bu, icma değildir ancak hüccet olarak kabul edilir. -Bu iki görüşü de Fukahâ'ya nispet eder- 3- Bu ne icmadır ne de hüccet. Kendisi de Mütekellimîn da bu son görüşü kabul etmektedir. Bu mesele Nâtik'in, usul görüşünü belirli âlimlere nispet etmediği istisnai meselelerden biridir. Aslında bu tartışmada görüşlerden hiçbirini önceki otoritelerden nakletmemektedir.

Abdullah b. Hamza görüş sahiplerini şu şekilde anlatmıştır: Ebu Ali el-Cübbâî ve birçok fakih inkıraz-ı asır vuku bulması halinde ilk görüşü kabul etmektedir. Ebu Hâşim ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî ikinci görüş hakkında tartışmaktadır. Ebu Abdullah el-Basrî ve Zâhirîler ise, sükûti icmayı her türünü reddeden üçüncü görüşü kabul etmektedirler. Abdullah b. Hamza ayrıca kendisinin ve hocasının üçüncü görüşte olduklarını belirtmektedir. (Abdullah b. Hamza, 2002)

Ebu'l-Huseyn el-Basrî bu konudaki görüşler hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermekte ve sükûti icmanın icmayı tesis ettiğini çünkü sessiz kalmanın onay vermek anlamına geldiğini iddia etmektedir. (Ebu'l-Huseyn el-Basrî, 1983) Daha sonra ise sükût etmenin nasıl onay verme anlamı taşıdığını derinlemesine tartışmaktadır.

Bu meselede Abdullah b. Hamza; Ressâs, Nâtık bi'l-hakk ve Ebu Abdullah el-Basrî çizgisini takip ederken, Ebu'l-Huseyn el-Basrî kendi karşıt görüşünü ortaya koymaktadır. Burada Nâtık bi'l-hakk'ın Abdullah b. Hamza'nın referans ağı içerisinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de yukarıdaki örnekten veya kitaptaki başka konulardan hareketle, bütün kitapta veya kitabın çoğunda durumun böyle olduğunu söylemek yanlış olur. Bu da bir âlimin usul geleneplerinden birine aidiyetini belirlemeye çalışırken, yalnızca belli konulardan hareket etmenin veya rastgele karşılaştırmaların bizi yanlış yönlendirebileceğini göstermektedir. Bunun yerine âlimin, eğer ulaşabiliyorsa, eserinde otorite isimlerin ağlarını takip etmek nispeten daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. En azından müellifin kendi düşüncesini keşfetmek için bu böyledir. Mütekellimîn ve Fukahâ olmak üzere iki ana usul kutbu olduğu varsayılırsa görünen o ki Abdullah b. Hamza, Nâtık bi'l-hakk'ın görüşlerini savunmakta ve kendini Mütekellimîn hocalarının yanına, yani İmam Malik, Ebu Hanife ve Şafiî gibi Fukahâ âlimlerinin karşısında yer alan Mu'tezile'nin, konumlandırmaktadır. (Abdullah b. Hamza, 2002)

Nâtık bi'l-hakk'ın Sonraki Zeydiyye Usul-i Fıkıh Literatürü Üzerindeki Etkileri

Zeydîlerin birçok usul-i fıkıh eseri aynı unsurları paylaşmaktadır. Bu unsurların en göz çarpanı muhtemelen önceki âlimler arasındaki ihtilafları ele alan yazım tarzlarıdır. Müellifler genellikle, diğer usul eserlerinin çoğunda görüldüğü gibi, meseleyi teorik olarak ele almak yerine mesele hakkındaki farklı görüşleri teker teker başlıklar altında ele almaktadırlar. Sonrasında ise her iki tarafın da görüşlerini ortaya koyarak bu görüşlerden Mütekellimîn'e ait olanı savunmaktadırlar. Eğer başka bir eser daha yoksa Nâtık bi'l-hakk'ın *el-Muczî*'si kendi usul-i fıkıh literatürü içerisinde bu yazım tarzı için bir örnek teşkil etmiş gibi görünmektedir. Bu yazım tarzı ayrıca *Safvetü'l-ihitiyâr*, *el-Fusûlü'l-lü'lü'yye* ve *Münhâcu'l-vusûl* gibi ekolün temel eserlerinde de görülmektedir.

Günümüz usul-i fıkıh akademisyenleri; belirli bir usul geleneğinin, kendisine has olan ve üzerine ittifak edilen unsurlarının keşfini görmezden gelme eğilimindedirler. Her ne kadar Hanefiler, Şafiiler ve Mu'tezile gibi usul geleneplerinin belirli unsurlarına birtakım genel ifadelerde değinilmiş olsa da bu önemli soruna odaklanan kapsamlı bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Elimizdeki

tek şey usul gelenekleri hakkında henüz güçlü delillerle ispatlanmamış olan birkaç iddiadır. Bu iddialardan biri *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye'* nin editörü Muhammed Yahya'nın, Zeydî usul-i fıkıhının üzerine ittifak edilen belirli unsurları hakkındaki iddiasıdır. Kitabın giriş kısmında Muhammed Yahya kendisine Zeydî denebilecek olan âlimlerin şu ilkeleri kabul etmiş olmaları gerektiğini söylemektedir:

-Hükümlerde aklın rolüne yer vermek. Özellikle de hüsün kubuhla alakalı konulara...

-Ali b. Ebu Talib'den sahih bir kanalla nakledilen şeyleri kabul ederek çoğunlukla onun görüşlerine dayanarak hükme varmak.

-Eğer varsa Ehl-i beyt icmasını kabul etmek.

-Hadis rivayetlerinin sahihliğini tespit etmek için Kur'an ayetlerine arz etmek.

-Ehl-i beyt rivayetlerini diğer herkese incelemek.

Okuyucu tarafından açıkça görüldüğü üzere, bu özelliklerin Zeydî âlimler için ayırt edici veya üzerine ittifak edilen ilkeler olarak kabul edilemeyeceği kanaatindeyim. Bilakis bu iddia birçok usul geleneğinin ayırt edici ve üzerine ittifak edilen ilkeleri üzerine daha çok araştırma yapılması gerektiği gerçeğini yeniden hatırlatmaktadır. (Sârimuddin el-Vezîr, 2001)

Bu ihtiyaca da değindikten sonra asıl konumuz olan *el-Muczî* ve müellifi Nâtik bi'l-hakk'ın sonraki Zeydî literatürüne etkisine geri dönebiliriz. Her ne kadar son dönem Zeydîleri kendi mezheplerinin usul-i fıkıh literatüründen bahsederken *el-Muczî*'ye sık sık değinseler de mezhebin klasik usul-i fıkıh literatüründe bu eserin adına nadiren rastlamaktayız. Mesela İbn. Murteza *Muczî*'den yalnızca birkaç defa alıntıda bulunmaktadır. (İbn. Murteza, t. y, 72) Ancak kitap adına yapılan atf sayılarının aksine Nâtik bi'l-hakk'ın görüşlerine 'Seyyid Ebu Talib' ismiyle sık sık atf yapılmaktadır.

Ben burada bu atflardan yalnızca birkaçına değineceğim. İbn. Hamza *Safoetü'l-ihdiyâr'*nda nasıldaki emrin vücup gerektirip gerekmediği meselesinde Nâtik bi'l-hakk'tan Ebu Abdullah el-Basrî ile beraber alıntıda bulunmaktadır. İbn. Hamza, Ebu Abdullah el-Basrî'ye değinmeksizin Nâtik bi'l-hakk'tan herhangi bir zaman sınırlaması bulunmayan mutlak emirlerin fevre delâlet edip etmediği ve bir zaman sınırlandırması bulunduğu emir verilen kişinin ne zaman harekete geçmesi gerektiği meselesinde alıntıda bulunmaktadır. Bir örnekte de Nâtik bi'l-

hakk'ın ve kendi hocalarının görüşlerini beraber zikredip Fukahâ'nın görüşünü kabul etmektedir. (Abdullah b. Hamza, 2002)

İbn. Murteza *Minâcu'l-vusûl'*ünde, neshedilen emrin anlamını ele alırken Ebu'l-Huseyn el-Basrî ve Kadı Abdülcebbar ile beraber, mezhep âlimlerinden biri olarak Nâtık bi'l-hakk'tan da bahsetmektedir. İbn. Murteza aynı zamanda âmmın Hz. Peygamber'in fiilini tahsisi ve hadislerdeki genel ifadelerin ravi görüşleri ile tahsisi meselelerinde bu isimlerden alıntılar yapmaktadır. Nâtık bi'l-hakk'a yirmiden fazla meselede atıfta bulunulmuştur. (İbn. Murteza, t.y.) Sârimuddin el-Vezîr de *Fusûlü'l-usûliyye'*sinde lafızlar, haberler, kıyas ve istihsan tartışmalarında Nâtık'ın görüşlerine birçok kez referansta bulunmuştur. (Sârimuddin el-Vezîr, 2001)

Bu referanslara dayanarak Zeydî âlimlerin usul eserlerinde Nâtık bi'l-hakk'ın görüşlerine yer verdiklerini söyleyebiliriz. Her ne kadar *el-Muczî* ismine nadiren atıfta bulunsalar da, bu eserlerde yer verilen görüşlerin genellikle *el-Muczî*'den ve muhtemelen yine Nâtık'ın *Cevâmiu'l-edille'*sinden alındığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Sonuç olarak bu makale, bir âlimin usul literatürü içerisinde hangi usul geleneğine ait olduğunun keşfedilmesi için şu adımların izlenmesi gerektiğini iddia etmektedir: İlk ve en önemli adım olarak müellifin eserinde takip ettiği otorite âlimler ağı tespit edilmelidir. İkinci olarak, eğer varsa, müellifin mesela hocası olarak ("*şuyûhunâ*", "*meşâyihunâ*", "*şeyhunâ*", "*eimmetunâ*", "*ashâbunâ*" ve "*sâhibunâ*") kendisine doğrudan otorite atfettiği yahut muhalif olarak gördüğü âlimler incelenmelidir. Üçüncü olarak ise müellifin desteklediği görüşler, aynı geleneğin açıkça üzerine ittifak edilen görüşleri ile karşılaştırılmalıdır.

Bu metoda dayanarak elinizdeki makale *el-Muczî fî usûli'l-fikh* adlı eserin Mu'tezilî usul-i fikhına göre kaleme alınmış Zeydî bir eser olduğunu iddia etmektedir. Açıkçası Nâtık'ın fûru fıkhıta Zeydî otoritelerden istifade etmekle beraber usul-i fıkhıta istifade etmemesinin, onun en azından *el-Muczî* çerçevesinde, bağımsız bir Zeydî usul-i fikhını temsil etme iddiasında olmadığına işaret ettiği söylenebilir. Nâtık'a göre kendisinden önce usul-i fikh tartışmalarına katkıda bulunan iki ana grup vardır: Mütakellimûn (Mu'tezilî'yi kastetmektedir) ve Fukahâ (Hanefî ve Şafîleri kastetmektedir). Her ne kadar Zâhirîler, İmâmîler ve Ehl-i Hadis

gibi başka ekoller bulunsa da Nâtk bu grupların görüşlerini göz ardı etme eğilimindedir. Bu gruplardan bahsettiği bölümlerde ise yalnızca görüşlerinin neden dikkate alınmayacağına değinmektedir. Ayrıca Nâtk bî'l-hakk iki grup içerisindeki bağımsız usul geleneklerini ve/veya bağımsız âlimleri dakik bir şekilde birbirinden ayırmıştır.

Mu'tezilî yaklaşımların Zeydiyye usul-i fıkıh konuları üzerindeki etkisi ayrıca ekolün geç dönem eserlerinde de açıkça görülmektedir. Fakat bu hiçbir zaman bağımsız bir Zeydî usulünün bulunmayıp tamamen Mu'tezile usulünden beslendikleri anlamına gelmez. Mu'tezile usulünün Zeydiyye usulü üzerinde ne kadar etkili olduğu ancak ileride yapılacak her iki ekolün de usul eserlerinin farklı özelliklerini inceleyen bir çalışma ile ortaya konabilir. Ayrıca bu makalenin iddiasının kanıtlanması için Nâtk'ın diğer usul eseri olan *Cevâmiu'l-edille'* sinin içeriği ile *el-Mucz'* nin içeriğinin karşılaştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Abdullah İbn. Hamza. (2002). *Safvetü'l-ihitiyâr fi usûli'l-fıkh*. (İbrahim Yahya Dersî, Ed.). Sa'de: Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye.

Ebu'l-Huseyn el-Basrî. (1983). *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh* (c. 1). Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye,

Ebu'l-Huseyn el-Basrî. (1989). *Şerhu'l-Umed*. (Zuneyd, Ed.) Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem.

el-Hatîb el-Bağdâdî, A. A. (2002). *Târîhu Bağdâd* (c. VIII). Beyrut: Dâru'l-ğarbî'l-İslâmî.

en-Nâtk bî'l-hakk. es-Seyyid Ebû Tâlib Yaḥya b. Ḥuseyn. (2011). *Tavâli'u ilmi'l-keîâm el-Mu'tezilî: Kitâbu'l-usûl li Ebi Muhammed İbn. Hallâd el-Basrî ve şurûhuhû: Tab'a muhakkaka li ziyâdâti Şerhi'l-Usûl li'l-imâm en-Nâtk bi'l-hak Ebi Tâlib Yaḥyâ İbni'l-Huseyn İbn. Hârûn el-Buhtânî ez-Zeydî*. (C. M. Adang). Leiden: Brill.

en-Nâtk bî'l-hakk. es-Seyyid Ebû Tâlib Yaḥya b. Ḥuseyn. (2013) *el-Mucz' fi usûli'l-fıkh* (c. 1). (Cadabân, Ed.) San'a, Yemen.

en-Nâtk bî'l-hakk. es-Seyyid Ebû Tâlib Yaḥya b. Ḥuseyn. (2001). *el-İfâde fi târihi'l-eimmeti'sâde*. (I. I. -D. Mueyyedî, Dü.) Sa'de, Merkezu Ehl-i Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

en-Nâtk bî'l-hakk. es-Seyyid Ebû Tâlib Yaḥya b. Ḥuseyn. (2001). *Et-Tahrîr*, Sa'de, Yemen: Mektebetü ehl-i beyt.

en-Nâtık, b.-a, H. (2002). *Teysîru'l-metâlib fi a'mali's-seyyid Ebî Tâlib*. (‘. A. El-Üzeyy, Dü.). San'a, Yemen, Müessesetü'l-imam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye.

El-Kâdî, Abdülcebbar. i. -A. (1974). *Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*. Tunus: ed-Dâru'l-Tunûsiyye li'n-neşr.

el-Kâdî, Abdülcebbar. i.-A, (1965). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, (T. Huseyn, Ed.). Kahire: ed-Dâru'l-mısrıyye li't-te'lîf ve'n-neşr.

er-Ressî. a.-Q. i. (2001). *Mecmûu resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. (‘. a.-K. Jadaban, Dü.). San'a, Yemen: Dâru'l-hikmeti'l-Yemeniyye.

es-Saymerî. a.-H. (1985). *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb.

eş-Şehristânî. (1968). *el-Milel ve'n-nihal* (Cilt I). (A.a.-a. el-Vekîl, Dü.). Kahire: el-Müessesetü'l-Halebî.

Hâdî ile'l-hakk, Y, -H. (2001). *Mecmûu resâili'l-İmam el-Hâdî ile'l-hakk el-Kavîm Yahyâ ibni'l-Huseyn İbn. Kâsım ibn. İbrâhim aleyhimu's-selâm: er-Resâilu'l-usûliyye*. (‘. A. Şâzîlî, Ed.). Amman: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye.

Hamza, Y. b. (2010). er-Risâletü'l-vâzia li'l-mu'tedîn an sebbi ashâbi Seyyidi'l-murselîn. Y. b. Hamza, *Mecmûu'l-İmami'l-müeyyid Yahyâ b. Hamzâ'nın içinde*. (s. 471). San'a, Yemen: Dâru'l-İmam Zeyd b. Ali li't-tubaa ve'n-neşr.

İbn. Murteza. A. (n.d.). *Minhâcu'l-ousûl ilâ mi'yâri'l-ukûl fi ilmi'l-usûl*. (M. Sa'd, Dü.). Kâhire: Müessesetü'l-ihlâs li't-tubaa ve'n-neşr.

İbn. Behrân. M.-Y. (2015, Temmuz 18). *Kitâbu'l-kâfil bi-neyli'l-su'ûl fi ilmi'l-usûl*. 18 Temmuz, 2015'te alınmıştır, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000B49D00030000>

Lukmân, A.-S.-'. (2004). *el-Kâşif li zâvi'l-ukûl an vucûhi'l-meâni'l-kâfil bi neyli's-sâul*. (M.b. el-Mahtûrî, Ed.). San'a, Yemen: Mektebetü merkezi bedr li't-tubaa ve'n-neşr ve't-tevzî'.

Ressâs, A. (2009). *Cevheretü'l-usûl ve tezkiratü'l-fuhûl*. (A. ‘. Mâhizî, Dü.). Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî li't-tubâa ve'n-neşr ve't-tevzî'.

Sârimuddin el-Vezîr, I. (2001). *el-Fusûlü'l-lü'lüiyye fi usûli'l-fikhi'l-itrahi'z-zekiye*. (M. Y. Azzân, Ed.). San'a, Merkezi't-turâs ve'l-buhûsi'l-Yemenî.

Yücel, F. (2011). Fıkıh Usulünde Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi. *İslâmî İlimler Dergisi*, VI (1), 255-274.

Zysow, B. H. (2012). What makes a madhhab a madhhab: Zaydi debates on the structure of legal authority. *Arabica* (59), 332-371.